

Analysis of the Social Dimension Responsibility and its Educational Implications based on the Collection of Works of Life

ARTICLE INFO

Article Type
Research Article

Authors

Afsaneh Golestani¹
Seyed Hossein Vaezi^{2*}
Maryam Baratali³

How to cite this article

Afsaneh Golestani, Seyed Hossein Vaezi, Maryam Baratali, Analysis of the Social Dimension Responsibility and its Educational Implications based on the Collection of Works of Life, *Journal of Quran and Medicine*. 2022; 6(4): 93-104.

1. PhD student, Department of Philosophy of Education, Isfahan Branch Isfahan (Khorasgan), Islamic Azad University, Isfahan, Iran.
2. Associate Professor, Department of Theology, Isfahan Branch Isfahan (Khorasgan), Islamic Azad University, Isfahan, Iran (corresponding author).
3. Assistant Professor, Curriculum Planning Department, Isfahan Branch Isfahan (Khorasgan), Islamic Azad University, Isfahan, Iran.

* Correspondence:

Address:
Phone:
Email: sh.vaezi@khuisf.ac.ir

Article History

Received: 2021/07/13
Accepted: 2021/10/18
ePublished: 2022/03/16

ABSTRACT

Purpose: The aim of this study was to analyze the social dimension of "responsibility" and its educational implications based on the collection of works of life.

Materials and Methods: The research approach is qualitative and has been done using the inferential method with the help of Frankenna reconstructed model. Based on this model, goals, principles, principles and methods of social responsibility have been deduced based on the collection of Al-Hayah works.

Findings: The present research area has included a collection of al-Hayah works. And in order to ensure the reliability and reliability of the research results, these results are continuously reviewed under the supervision of experts and the required changes have been made.

Conclusion: The results of the study indicate that the methods of responsibility training based on the collection of works of life are: inviting the family to goodness, inviting the family to patience and prayer, kindness to parents, teaching religious teachings to children, keeping the hijab, Turning a blind eye to the forbidden, paying the social rights of individuals, advising members of society, education, training, enforcing the rules of religion, enforcing justice, benevolence, providing security, providing peace of mind, providing comfort, benevolence and reform of Muslims, reform of society, invitation to good And goodness, enjoining the good and forbidding the evil. children, keeping the hijab, turning a blind eye. From haram, paying the social rights of individuals, advising members of society, education, training, enforcing the rules of religion, enforcing justice, benevolence, providing security, providing peace of mind, providing comfort, benevolence and reform of Muslims, reform of society, invitation to goodness, Enjoining the good and forbidding the evil.

Keywords: Responsibility, Collection Of Life Effects, Social, Educational Implications, Inference

تحلیل بعد اجتماعی مسئولیت‌پذیری و دلالت‌های تربیتی آن بر اساس مجموعه آثار الحیاء

افسانه گلستانی^۱

دانشجوی دکتری، گروه فلسفه تعلیم و تربیت، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران.

سیدحسین واعظی^{۲*}

دانشیار، گروه الهیات، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران (نویسنده مسئول).

مریم براتعلی^۳

استادیار، گروه برنامه ریزی درسی، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران.

چکیده.

هدف: پژوهش حاضر تحلیل بعد اجتماعی مسئولیت‌پذیری و دلالت‌های تربیتی آن بر اساس مجموعه آثار الحیاء بوده است. **مواد و روش‌ها:** رویکرد پژوهش کیفی بوده و با استفاده از روش استنتاجی با کمک الگوی بازسازی شده فرانکنا صورت گرفته است و بر اساس این الگو اهداف، مبانی، اصول و روشهای مسئولیت‌پذیری در بعد اجتماعی بر اساس مجموعه آثار الحیاء استنتاج گردیده است. **یافته‌ها:** حوزه پژوهش حاضر شامل مجموعه آثار الحیاء بوده است. و به منظور اطمینان‌پذیری و باورپذیری نتایج پژوهش، این نتایج به صورت مستمر زیر نظر متخصصین مورد بررسی قرار گرفته و تغییرات مورد نیاز صورت پذیرفته است.

نتیجه‌گیری: نتایج حاصل از پژوهش حاکی از آن است که روشهای تربیتی مسئولیت‌پذیری بر اساس مجموعه آثار الحیاء عبارتند از: دعوت خانواده به نیکی، دعوت خانواده به صبر و نماز، نیکی با پدر و مادر، آموختن تعالیم دینی به فرزندان، حفظ حجاب، فرو بستن چشم از حرام، پرداخت حقوق اجتماعی افراد، اندرز دادن افراد جامعه، تعلیم، تربیت، اجرای احکام دین، اجرای عدالت، احسان، تامین امنیت، تامین آرامش فکری، تامین آسایش، خیرخواهی و اصلاح مسلمانان، اصلاح جامعه، دعوت به خیر و نیکی، امر به معروف و نهی از منکر.

کلید واژه‌ها: مسئولیت‌پذیری، مجموعه آثار الحیاء، اجتماعی، دلالت‌های تربیتی، استنتاج.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۴/۲۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۷/۲۶

*نویسنده مسئول: sh.vaezi@khuif.ac.ir

مقدمه

کتاب "الحیاء" مجموعه ای ست علمی، پژوهشی و تخصصی که در آن تعالیم اسلام، بر پایه "قرآن کریم" و "حدیث شریف" گردآوری و تدوین گشته است. به صورتی که راه و رسم صحیح یک زندگی آزاد را در مقوله های فردی و اجتماعی نشان داده است. زندگی بر خاسته از متن "مذهب"، ارج نهنده به ماهیت والای "انسان"، شناسنده واقعیت متحول "زمان" و گراينده به محتوی جدی "زندگی" و "حیات" می باشد مجموعه "الحیاء" در ۱۲ جلد و ۴۰ باب تنظیم شده است (۱). این مجموعه بنا به نوشته مولفان، سعی در ترسیم سیمای ویژه‌ای از اسلام و تشیع دارد؛ اسلامی که بر محور عدالت در اجتماع و آزادی فرد می چرخد. در جلد‌های نخستین به دنبال تبیین الگوهای عملی و جلد‌های پایانی، تبیین مبانی نظری است. این کتاب ۱۲ جلدی، از زاویه قرآن و سنت به این چهار رکن می پردازد. مسئولیت‌پذیری مفهومی است که انسان همواره در زندگی فردی و اجتماعی خود با آن در ارتباط است. انسان به لحاظ گستره وسیع ارتباط خود، مسئولیت‌پذیری بسیاری در حوزه‌های مختلف دارد. حوزه‌های مسئولیت‌پذیری در مورد انسان می‌تواند در ارتباط با خدا، خود، خانواده، جامعه و محیط زیست باشد. انسان نسبت به هر یک از موارد گفته شده دارای وظیفه و مسئولیت می‌باشد. حتی رشد و کمال انسان از لحاظ فردی، اجتماعی با مسئولیت‌پذیری در ارتباط می‌باشد؛ زیرا کوشش‌ها و تلاش انسان را نسبت به اداره امور، مدیریت امور و واکنش مسئولانه نسبت به پدیده‌های پیرامون خود، رشد اخلاقی و انسانی را در بر دارد. مسئولیت‌پذیری در روایات نیز همواره از اهمیت بالایی برخوردار است. امام علی (ع) آنچنان خود را در پیشگاه خداوند مسئول می‌داند که حتی درباره آنچه خود می‌گوید نیز وجود خویش را ضامن قرار داده است؛ "ذِمَّتِي بِمَا أَقُولُ رَهِيْنَةً. آنچه می‌گویم به عهده می‌گیرم، و خودم به آن پای بندم" (۲). مسئولیت در برابر خداوند متعال و خالق جهان و انسان، بالاترین و اصولی ترین مسئولیت انسانهاست. قلمرو این مسئولیت، همه جهان و گستره کائنات و پهنه کره خاکی، انواع پدیده‌ها و گونه‌های موجودات را فرا می‌گیرد. چون همه موجودات موهبت خدا و متعلق به خداوند می‌باشند؛ انسان در هرگونه تصرف و بهره‌برداری از آنها مسئولیتی خدایی دارد. جامعه انسانی نیز در متن این مسئولیت قرار دارد؛ زیرا در تفکر و جهان بینی الهی، ریشه همه ی حق‌ها خداست، و همه تکلیف‌ها و مسئولیت‌ها در برابر خداوند است. چون همه چیز از خداوند است و او پدید آورنده ذره تا کهکشان ست، بنابراین در برابر هر یک از آفریده‌ها مسئولیتی خدایی وجود دارد و پیش از هر گونه بازخواست و حسابرسی خلق، مواخذه خالق در کار می‌باشد (۳). مسئولیت‌پذیری پدیده ای ست که انسان با آن متولد می‌شود. شناخت و بررسی علمی این پدیده نشان می‌دهد که پذیرش مسئولیت از ابتدای آفرینش برای انسان تعیین شده است. این مسئولیت‌پذیری او را به کمال و سعادت ابدی میرساند. بر همین اساس تعیین دلالت‌های تربیتی مسئولیت‌پذیری با استفاده از منابع اسلامی بسیار ضروری است (۴). با توجه به اینکه هر کسی نمی‌تواند مسائل اساسی جهان بینی و تربیت اسلامی را از منابع و متون

مسئولیت‌پذیری از منظر قرآن و اسلام"، نتیجه گرفتند مؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری را می‌توان تحت چهار عنوان معرفی نمود که عبارت‌اند از: اعتقادی، فردی، اجتماعی و در قبال محیط طبیعی. نتایج بررسی بعد اجتماعی مسئولیت‌پذیری بیانگر آن است که انسان موجودی اجتماعی است و زندگی اجتماعی، منشأ حقوق و تکالیف معینی است که انسان با توجه به کرامت و مسئولیت خویش باید آن‌ها را رعایت کند تا زمینه‌ساز تحقق عدالت اجتماعی باشد (۱۰). یزدان‌پناه و حکمت (۱۳۹۳) در مقاله‌ای تحت عنوان "بررسی عوامل مسئولیت‌پذیری اجتماعی جوانان" به این نتیجه رسیدند که، مسئولیت‌پذیری نوعی احساس التزام به عمل یا واکنش فردی در موقعیت‌های گوناگون به دلیل تقلید از دیگران می‌باشد. احساس عزت نفس، شیوه فرزند پروری منسجم و مشارکت اجتماعی رسمی و غیر رسمی از مولفه‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی می‌باشد (۱۱). حاجی‌مرادی (۱۳۹۳) در مقاله‌ای تحت عنوان "مسئولیت‌پذیری اجتماعی در قرآن کریم با تأکید بر دیدگاه علامه طباطبایی در المیزان" بیان می‌کند که رفتار مسئولانه از شاخص‌های انسان سالم‌ست که تقویت و رشد آن جزء عوامل موثر بر رفتار مسئولانه می‌باشد. حوزه مسئولیت انسان شامل مسئولیت فردی، خانوادگی، اجتماعی و مسئولیت در برابر عهد و پیمان می‌باشد. تناسب تکلیف با توان فرد و عمل به تکالیف از جمله نکات مهم در جهت افزایش مسئولیت می‌باشد. همچنین مسئولیت‌پذیری از اعتقادات فرد نشأت می‌گیرد؛ به گونه‌ای که هرچه فرد معتقدتر باشد پابندی‌اش به وظایف بیشتر می‌باشد (۱۲).

در اسلام منابعی که بتوان از آن برای ترسیم سیمای تعلیم و تربیت اسلامی استفاده نمود نظیر قرآن و روایات ائمه معصومین بسیار است؛ ولی از آن برای پی ریزی یک نظام تربیتی منسجم استفاده نشده است. مسئولیت‌پذیری در تعلیم و تربیت اسلامی از حوزه‌های پژوهشی ست که به آن کمتر توجه شده است. با مطالعه پژوهش‌های محدودی که در داخل و خارج در راستای موضوع انجام شده است؛ نشان دهنده اینست که تا کنون پژوهشی جامع در مورد بررسی مجموعه آثار الحیاه مبتنی بر مسئولیت‌پذیری و دلالت‌های تربیتی آن انجام نگرفته است. بر همین اساس تعیین دلالت‌های تربیتی مبتنی بر مسئولیت‌پذیری با استفاده از منابع اسلامی بسیار ضروری ست. درقرآن کریم و احادیث معتبر رهنمودهای تربیتی فراوانی در این حوزه مطالعاتی وجود دارد، این رهنمودها، بر نفس و روح انسان تأثیر می‌گذارند، و اینکه انسان وقتی در آنها تدبیر و تأمل می‌کند از آنها تأثیر می‌گیرد. در پرتو این رهنمودها با تعهدها و مسئولیت‌های فردی و اجتماعی خود آشنا می‌شود. مسئولیت‌پذیری در اسلام بر اصول و باورهایی استوارست که به آن اصالتی ویژه می‌بخشد، و در نهان و آشکار آنها را عملی می‌سازد. بر همین اساس به شایستگی و تقوی نزدیک می‌شود و شفافیت وی در انسانیت بیشتر و انسانی‌تر می‌گردد. کتاب الحیاء به علت اهمیت و نقش آن در معرفی اسلام اصیل و فواید آن برای انسان و جامعه و همچنین به دلیل محتوای قرآنی - حدیثی‌اش می‌تواند عامل رشد و تعالی جامعه‌های اسلامی و انسانی باشد؛ این کتاب به عنوان بزرگترین دایره‌المعارف اسلامی و شیعی در فهم موضوعی متون اسلامی دانست؛ که جزء کتب

دینی به آسانی استخراج کند و نظام تربیتی و اسلامی را پدید آورد؛ لازم است به نظر عالمان دینی و حکمای الهی که مقبولیت لازم را دارند، مراجعه نمود (۵).

یکی از وجه تمایزهای اصلی و اساسی بین انسان و سایر موجودات، مسئولیت و مسئولیت‌پذیری می‌باشد؛ زیرا مسئولیت‌پذیری یکی از ویژگی‌های بارز انسانی می‌باشد. انسان موجودی دارای اختیار است که آگاهانه کارهایی را بر عهده می‌گیرد و به انجام آن اقدام می‌نماید. اصولاً مسئولیت از اختیار نشأت می‌گیرد. بر همین اساس موجودات دیگر و حیوانات در مقابل کارهایی که انجام می‌دهد هیچ مسئولیتی ندارند. مسئولیت با وظیفه‌شناسی ارتباط تنگاتنگی دارد؛ بدون شناخت وظایف، مسئولیت معنا و مفهوم خود را از دست می‌دهد (۶). دین اسلام و قرآن حاوی آخرین رهنمودهای خداوند برای هدایت انسان هاست و دین در زندگی فردی و اجتماعی انسان تأثیر فراوان دارد. از نظر قرآن انسان یک کدخدای انتخاب شده زمین است و به حکم شایستگی و صلاحیت، نه صرفاً زور و چنگال تنازع، از طرف ذی صلاحیت‌ترین مقام هستی (ذات خداوند) برگزیده و انتخاب شده است. به همین دلیل مانند هر برگزیده دیگر "رسالت" و "مسئولیت" دارد. رسالت از جانب خداوند و مسئولیت در پیشگاه او را داراست. زمانی که انسان مقام واقعی خویش را در عالم وجود درک کند و بداند پرتوی از روح الهی در اوست؛ می‌تواند در معرفت بر فرشتگان پیشی گیرد. انسان باید بداند که آزاد، مختار و مسئول خویش و مسئول افراد دیگر، مسئول آباد کردن جهان و بهتر کردن جهان می‌باشد (۷). "وَإِلَىٰ تَمُودَ أَخَاهِمُ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ هُوَ أَنشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا فَاسْتغْفِرُوهُ ثُمَّ تَوَبُّوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُجِيبٌ (هود/۶۱) و به سوی قوم نمود، برادرشان صالح را [فرستادیم] گفت: ای قوم من! خدا را بپرستید؛ شما را جز او هیچ معبودی نیست، و او شما را از زمین به وجود آورد و از شما خواست که در آن آبادانی کنید؛ بنابراین از او آمرزش بخواهید، سپس به سوی او بازگردید؛ زیرا پروردگارم [به بندگانش] نزدیک و اجابت‌کننده دعای آنان است" (۸).

همچنین با بررسی پژوهش‌ها در داخل و خارج در راستای موضوع مشخص شد که در داخل کشور تحقیقی به صورت مستقیم به تحلیل بعد اجتماعی مسئولیت‌پذیری و دلالت‌های تربیتی آن بر اساس مجموعه آثار الحیاء پرداخته نشده است در برخی از تحقیقات به صورت ضمنی در مقدمه به آن اشاره‌های شده است و نتایج ناهمخوانی به دست آمده است از جمله اینکه: دیدگاه (۱۳۹۷) در مقاله‌ای تحت عنوان "تبیین نقش مسئولیت‌پذیری در تربیت اجتماعی نوجوانان براساس تفسیر المیزان" پرداخت و دریافت که برای مسئول بارآوردن نوجوانان استفاده از روش‌هایی مانند: داشتن استقلال، الگو برداری، نظارت اجتماعی نسبت به عملکرد، ایفای نقش توأم با انضباط، ایجاد فضای تصمیم‌گیری و مواجهه با نتیجه عمل، کاربردی است. هدف از مسئول بار آوردن نوجوانان اینست که؛ نوجوانان با شناخت امانات و تعهد نسبت به آنها ولایت خداوند را در زندگی قبول کرده و در قبال آن پاسخگو باشد (۹). حسینی و همکاران (۱۳۹۷) در مقاله‌ای تحت عنوان "بررسی بعد اجتماعی

در آیه " الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ (البقره/۲۷) آنان کسانی هستند که پیمان خدا را [که توحید و وحی و نبوت است] پس از استواری‌اش [با دلایل عقلی و علمی و برهین منطقی با عدم وفای به آن] می‌شکنند و آنچه را خدا پیوند خوردن به آن را فرمان داده است [مانند پیوند با پیامبران و کتابهای آسمانی و اهل بیت طاهرین و خویشان] قطع می‌نمایند و در زمین تباهی و فساد بر پا می‌کنند، آنانند که زیانکارند." امام علی(ع) در وصیتی به امام حسن که آن را هنگام بازگشت از صفین در حاضرین نوشت؛ می‌فرماید: "... مبادا (با رفتاری مسئولیت ناشناسانه)، خانواده ات را به دست خود بدبخت‌ترین مردم کنی..." (۱۳).

دین اسلام دین فطری است که انسان را به کسب خوشبختی سوق می‌دهد و از او می‌خواهد که برای رسیدن به کمال و سعادت‌مندی علاوه بر مسئولیت‌پذیری در قبال خدا، اجتماع و خود در قبال خانواده نیز مسئولیت‌هایی را بپذیرد.

روش‌های تربیتی: دعوت خانواده به نیکی، دعوت خانواده به نماز، دعوت خانواده به صبر.

۲- مسئولیت در برابر پدر و مادر

مینا: انسان در برابر پدر و مادر خود مسئول است.

هدف: انسان باید از خداوند به جهت موهبت پدر و مادر سپاسگزاری نماید و با آنان به نیکی و نرم خوبی رفتار نماید.

اصل: انسان باید به مسئولیت خود در برابر پدر و مادر عمل نموده و به والدین خود نیکی نماید و با آنان به شایستگی رفتار کند.

آیات و روایاتی که بیان می‌شود نشان دهنده این نوع مسئولیت‌پذیری انسان می‌باشند. در قرآن در آیات: "وَ إِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهََ وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا... (البقره/۸۳) و [یاد کنید] زمانی که از بنی اسرائیل پیمان گرفتیم که جز خدا را نپرستید، و به پدر و مادر نیکی کنید، .." و "إِنَّمَا يَبُلِّغَنَّ عَنْدَكَ الْكَبِيرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أَفٍّ وَ لَا تَنْهَرُهُمَا وَ قُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا (الاسراء/۲۳) ... هرگاه یکی از آنان یا دو نفرشان در کنارت به پیری رسند [چنانچه تو را به ستوه آورند] به آنان اف مگوی و بر آنان [بانگ مزین و] پرخاش مکن، و به آنان سخنی نرم و شایسته [و بزرگوارانه] بگو." امام سجاده(ع): "حق پدرت اینست که بدانی او اصل توست. و تو فرع او هستی، اگر او نبود تو نیز نبود. پس هرگاه در خود چیزی دیدی که برایت جالب بود، بدان که پدرت اصل این گونه موهبت‌ها برای توست. پس خدای را سپاسگزار و از پدرت سپاسگزاری کن به فراخور این موهبت‌ها که از پدرت داری." به این نوع مسئولیت تاکید شده است (۱۴).

روش‌های تربیتی: نیکی با پدر و مادر، سپاسگزاری نسبت به والدین، نرم‌خوبی نسبت به والدین، رفتار شایسته با والدین.

۳- مسئولیت در برابر برادر و خواهر

مینا: انسان در برابر خواهر و برادر خود مسئول است.

هدف: مسلمان باید خواهر و برادر خود را به دین دعوت نماید و با آنان به نیکی رفتار کند.

اصل: خیرخواهی خواهر و برادر

معارف الهی و اسلامی اصیل می‌باشد. در این پژوهش برای دسترسی به مولفه‌های تربیتی مبتنی بر مسئولیت‌پذیری به بررسی مجموعه آثار الحیاء پرداخته شده است. این پژوهش بنا دارد تا با بررسی مجموعه آثار الحیاء دلالت‌های تربیتی مسئولیت‌پذیری در بعد اجتماعی را مورد بررسی قرار دهد و بر اساس روش استنتاجی روش تربیتی ارائه نماید تا خوانندگان با مطالعه این پژوهش به استدلال درستی در این زمینه دست یابند.

مواد و روش‌ها

پژوهش حاضر با موضوع "تحلیل مجموعه آثار الحیاء مبتنی بر مسئولیت‌پذیری و دلالت‌های تربیتی آن" از نوع پژوهش کیفی می‌باشد. روش پژوهش حاضر استنتاجی با استفاده از الگوی بازسازی شده فرانکنا می‌باشد. برای انجام پژوهش محقق با بررسی آثار الحیاء به تبیین و توصیف مسئولیت‌پذیری از دیدگاه نویسنده کتاب پرداخت و در گام بعدی به روش کدگذاری موضوعی مطالب دسته بندی و کدگذاری گردید و برای پاسخ به سوال اول پژوهش مبانی مسئولیت‌پذیری (گزاره‌های واقع‌نگر) مشخص گردید. در گام بعدی برای پاسخ به سوال دوم پژوهش، اهداف (گزاره‌های هنجارین) مسئولیت‌پذیری مشخص شد و با کنار هم قرار دادن مبانی و اهداف، اصول بیان گردید. در گام بعدی برای پاسخ به سوال سوم پژوهش ابتدا گزاره‌های واقع‌نگر روشی بیان شد و با ترکیب گزاره‌های واقع‌نگر روشی و اصول روش‌های تربیتی مشخص شد. بر اساس موضوع پژوهش حوزه پژوهش مجموعه کتب الحیاء بوده است. جمع‌آوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای با ابزار فیش‌برداری می‌باشد. جهت دستیابی به هدف پژوهش پاراگراف‌ها به صورت هدفمند انتخاب گردیدند. جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش کدگذاری موضوعی استفاده گردید و مطالب دسته‌بندی شده بر اساس روش استنتاجی (الگوی بازسازی شده فرانکنا) تجزیه و تحلیل شد. برای اطمینان پذیری و باورپذیر نمودن پژوهش حاضر نتایج حاصل از پژوهش در اختیار اساتید راهنما و مشاور و متخصصان و صاحب نظران فن تعلیم و تربیت قرار گرفت و اقدامات اصلاحی صورت پذیرفت و با انجام تجدید نظرهای لازم اعتبار پژوهش توسط متخصصان تایید گردید.

یافته‌ها

۱- مسئولیت‌های خانوادگی

مینا: انسان در برابر اعضاء خانواده خود مسئول است.

هدف: انسان باید در برابر افراد خانواده خود رفتار مسئولانه داشته باشد و به آنان نیکی نماید و آنان را به صبر و نماز دعوت نماید.

اصل: انسان باید در برابر خانواده خود مسئولیت خود را به درستی انجام دهد و به خانواده خود نیکی نماید و آنان را به انجام کار نیک و صبر و نماز دعوت کند.

موضوع مهم مسئولیت‌های خانوادگی و تعهدی که باید هر یک از اعضای خانواده نسبت به یکدیگر داشته باشند؛ در احادیث و آیات قرآن بیان شده است. در اینجا می‌توان به گوشه‌ای از این گفتار اشاره نمود. "وَ أَمْرُ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ وَ الصَّطْبِرِ... (طه/۱۳۲) و خانواده ات را به نماز فرمان بده و خود نیز بر آن شکیبایی ورز؛ ... و همچنین

در این زمینه احادیثی از ائمه اطهار بیان شده است. امام سجاد (ع): "حق برادرت این است که بدانی او دست تو است که با آن کار می‌کنی، و پشتوانه توست که به آن پناه ببری، مایه سرافرازی توست که به او تکیه کنی، قدرت توست که به آن بر دشمنانت چیره شوی؛ پس او را ابزاری برای نافرمانی خداوند و وسیله‌ای برای نادیده گرفتن حق خدا قرار مده. هیچ گاه در کمک به او در کارهای شخصیت و یاری کردن در برابر دشمنش و فاصله افکندن میان او و وسوسه گرانس کوتاهی مکن. برای خدا به او توجه کن. اگر سر به فرمان پروردگار خود نهاد و دعوت خدایی را نیک پاسخ گفت با او برادری کن و گرنه خشنودی خداوند نزد تو ارزشمندتر از او می‌باشد."

روش‌های تربیتی: نیکی با خواهر و برادر، یاری به خواهر و برادر در فراگیری تعالیم دینی

۴- مسئولیت پدر و مادر نسبت به فرزندان

مبنا: والدین در برابر فرزندان خود مسئول هستند.

هدف: والدین باید به تربیت دینی فرزندان توجه نمایند.

اصل: والدین با به فرزندان خود موازین وینی را تعلیم دهند.

در قرآن در مورد مسئولیت نسبت به فرزندان آمده است؛ "وَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْهُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا وَ اجْنُبْنِي وَ بَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ (ابراهیم/۳۵) و [یاد کن] هنگامی را که ابراهیم گفت: پروردگارا! این شهر [مکه] را منطقه‌ای امن قرار ده و من و فرزندانم را از پرستش بت‌ها دور بدار."

"رَبِّ اجْعَلْنِي مُتَّبِعًا وَ اَصْلَحَ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِي رَبَّنَا وَ تَقَبَّلْ دُعَاءِ (ابراهیم/۴۰) پروردگارا! مرا برپا دارنده نماز قرار ده، و نیز از فرزندانم [برپا دارندگان نماز قرار ده]. و پروردگارا! دعایم را بپذیر."

"رَبَّنَا وَ اجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ ... (البقره/۱۲۸) پروردگارا! ما را [با همه وجود] تسلیم خود قرار ده، و نیز از دودمان ما امتی که تسلیم تو باشند پدید آر، ..."

در احادیث و روایات در مورد مسئولیت پدر و مادر نسبت به فرزندان بسیار توصیه شده است، بر همین اساس پیامبر اکرم (ص) در این مورد می‌فرماید: "فرزندانتان را گرامی بدارید، خوب تربیتشان کنید تا مورد بخشش الهی قرار گیرید." امام سجاد (ع) فرمودند: "حق فرزندت اینست که بدانی تو در سرپرستی فرزند مسئولی، از تربیت نیک و راهنمایی به خدای بزرگ و کمک به فرزند به برای فرمانبری از خداوند. پس درباره فرزندت چون کسی تلاش کن که میدانی در برابر نیکی به آنان پاداش میگیری و در برابر بد رفتاری با آنان بازخواست می‌شوی." (۱۵).

امام علی (ع) در حکمت ۳۹۹ فرمودند: "همانا فرزند را به پدر و پدر را بر فرزند حقی است: حق پدر بر فرزند این است که فرزند را در همه چیز جز نافرمانی خدا، از پدر اطاعت کند. حق فرزند بر پدر آن که نام نیکو بر فرزند نهد، خوب تربیتش کند و او را قرآن بیاموزد." (۱۶).

روش‌های تربیتی: آموختن تعالیم دینی به فرزندان

۵- مسئولیت متقابل زن و مرد

مبنا: انسان در مقابل همسر خود مسئول است. حفظ حجاب، فرو بستن چشم از حرام، عفو و گذشت از خطای همسر، رفتار پسندیده با همسر و دوری از ستم به همسر از مسئولیت‌های انسان در برابر همسر است.

هدف: انسان باید از دستورات الهی در ارتباط با همسر پیروی نماید. اصل: انسان باید بر اساس دستورات الهی در حفظ حجاب، فرو بستن چشم از حرام، عفو و گذشت از خطای همسر، رفتار پسندیده با همسر و دوری از ستم به همسر و خوب همسر را دوستی نماید.

در قرآن کریم آیات فراوانی در این زمینه آمده است از جمله؛ " ...

هُنَّ لِيَاسُ لَكُمْ وَ أَنْتُمْ لِيَاسُ لَهُنَّ ... (البقره/۱۸۷) ... آنان برای شما لباسند و شما برای آنان لباسید..." و "يا أَيُّهَا النَّاسُ اغْبُدُوا رَبِّكُمْ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (البقره/۲۱) ای مردم! پروردگارتان را که شما و پیشینیان شما را آفریده است، بپرستید تا

[با پرستیدن او] پروا پیشه شوید." همچنین "يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَجِلْ لَكُمْ أَنْ تَرْتُوا النِّسَاءَ كَرَاهًا وَ لَا تَغْضَبُوهُنَّ لِيَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا اتَّيَمُّوهُنَّ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبِينَةٍ وَ عَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَ يَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا

كَثِيرًا (النساء/۱۹) ای اهل ایمان! برای شما ارت بردن از زنان در حالی که خوشایند شما نیستند [و فقط به طمع به دست آوردن اموالشان پس از مرگشان با آنان زندگی می‌کنید] حلال نیست. و آنان را در تنگنا و فشار مگذارید تا بخشی از آنچه را [به عنوان مهریه] به آنان داده‌اید پس بگیرید، مگر آنکه کار زشت آشکاری مرتکب شوند. و با آنان به صورتی شایسته و پسندیده رفتار کنید. و اگر [به

علتی] از آنان نفرت داشتید [باز هم با آنان به صورتی شایسته و پسندیده رفتار کنید] چه بسا چیزی خوشایند شما نیست و خدا در آن خیر فراوانی قرار می‌دهد." فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرَخُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَ لَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِيَتَّعِدُوا وَ مَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ ... (البقره/۲۳۱) آنان (زنان) را [با رجوع کردن] به طور شایسته و متعارف، نگه دارید یا [با ترک رجوع] به نیکی و خوشی رها کنید. و آنان را برای آزار رساندن و زیان زدن نگه ندارید تا بر آنان تعدی و ستم کنید. و هر که چنین کند قطعاً به خود ستم کرده

است..." همچنین آیاتی در مورد تامین آسایش و رفاه همسر بیان شده است. " ... وَ عَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ ... (النساء/۱۹) ... و با آنان (زنان) به صورتی شایسته و پسندیده رفتار کنید..." " ... وَ لِيَعْفُوا وَ لِيَصْفَحُوا أَلَّا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ... (النور/۲۲) ... و باید [بدی آنان را که برای شما مؤمنان توانگر سبب خودداری از اتفاق شده] عفو کنند و درگذرند؛ آیا دوست نمی‌دارید خدا شما را بیامرزد؟ [اگر دوست دارید، پس شما هم دیگران را مورد عفو و گذشت قرار دهید]..." امام علی در حکمت ۲۳۸ می‌فرماید: "زن و زندگی همه‌اش زحمت و دردسر است و زحمت بارتر این که چاره‌ای جز بودن با او نیست." (دشتی، ۱۳۸۲، ص ۶۷۹). این روایت نشان دهنده وظیفه خطیر امر ازدواج می‌باشد و مسئولیت‌پذیر بودن مرد را نشان می‌دهد.

امام علی (ع) می‌فرماید: "جهاد زن خوب شوهرداری است." امام جعفر صادق (ع) می‌فرماید: "خوشبخت است، خوشبخت است که شوهرش را گرامی می‌دارد." پیامبر اکرم (ص): برای زن روا نیست که خشمگینانه به شوهر خود نگاه کند. "پیامبر اکرم (ص): "بدانید! هر زنی که با همسرش سازگاری نکند، و او را به کارهایی (و پرداخت هزینه‌هایی) که نمی‌تواند و در توانش نیست وادار سازد، هیچ کار نیکی از او (در درگاه خداوند) پذیرفته نمی‌شود؛ و به دیدار خدا می‌رود در حالی که خدا بر او خشمگین است." "فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ ... (النساء/۳۴) ... پس زنان شایسته و درست کار [با رعایت قوانین حق] فرمانبردار [و مطیع شوهر] اند... "و قُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلَا يَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا ... (النور/۳۱) و به زنان باایمان بگو: چشمان خود را از آنچه حرام است فرو بندند، و شرمگاه خود را حفظ کنند، و زینت خود را [مانند لباس‌های زیبا، گوشواره و گردن بند] مگر مقداری که [طبیعتاً مانند انگشتر و حنا و سرمه، بر دست و صورت] پیدا است [در برابر کسی] آشکار نکنند، و [برای پوشاندن گردن و سینه] مقنعه‌های خود را به روی گریبان هایشان ببندازند، و زینت خود را آشکار نکنند مگر برای شوهرانشان،"

مسئولیت‌ها در خانواده به صورت دو طرفه است. این مسئولیت‌ها تمام ابعاد زندگی را در برمی‌گیرند. مانند داشتن رفتار نیک نسبت به زن، احترام به شخصیت زن، تامین رفاه و آسایش زن و خانواده که از تکالیف و مسئولیت‌های الهی می‌باشد. همچنین بخش بزرگی از مدیریت خانواده بر عهده زن می‌باشد. زن در تربیت و رشد فرزندان، آرامش دادن به همسر و بازسازی شخصیت مرد تاثیر بزرگ و گسترده‌ای دارد.

روش‌های تربیتی: حفظ حجاب، فرو بستن چشم از حرام، عفو و گذشت از خطای همسر، رفتار پسندیده با همسر، دوری از ستم به همسر

۶- مسئولیت حکومت عادل در برابر افراد جامعه
 مبنا: حکومت در برابر مردم مسئول است. تعلیم و تربیت و اندرز دادن افراد جامعه مسئولیت حکومت است.
 هدف: حکومت باید حقوق اجتماعی افراد را بپردازد و زمینه تعالی افراد جامعه را فراهم نماید.
 اصل: حکومت باید با تعلیم و تربیت افراد جامعه و اندرز دادن آنان زمینه تعالی مردم را فراهم نماید.

پیامبر اکرم (ص) - در سخنرانی در سفر حج در منی - : "دل انسان مسلمان در سه چیز نیرنگ به کار نمی‌برد: اخلاص عمل برای خدا، نصیحت گویی و خیرخواهی برای پیشوایان جامعه اسلامی..." (۱۷).
 امام علی (ع) می‌فرماید: "بی تردید، بزرگترین خیانت، خیانت به امت و زشت‌ترین دغلكاری با امامان و زمامداران جامعه است."
 پیامبر (ص) می‌فرماید: "دین خیر خواهی است؛ گفتند: برای چه کسانی؟ فرمود: برای (دین) خدا و برای پیامبر خدا و پیشوایان دین."
 امام سجاد (ع) نیز می‌فرماید: "... سپس نوبت به حقوق دیگران می‌رسد، یعنی دیگرانی که حقوق واجبی بر تو دارند؛ لازم‌ترین این حق‌ها حقوق پیشوایان توست."

زندگی بدون فقر، ظلم و تحقیر
 "لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ... (الحديد/۲۵)

همانا ما پیامبران خود را با دلایل روشن فرستادیم و با آنان کتاب و ترازو [ی تشخیص حق از باطل] نازل کردیم تا مردم به عدالت برخیزند (در سایه عدالت زندگی کنند و فقری در جامعه باقی نماند)،

"... وَمَا اللَّهُ بِرِيدٌ ظَلَمًا لِلْعِبَادِ (الغافر/۳۱)... و خدا ستمی بر بندگان نمی‌خواهد [این بندگانند که بر خود ستم روا می‌دارند]. "در آیه‌ای دیگر آمده است "وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا (الاسراء/۳۷) و در زمین، با تکبر (در حال تحقیر دیگران) و سرمستی راه مرو..."
 روشن است که فقر و نداری سبب می‌شود تا مستمندان نتوانند با فرهنگ دینی آشنا شوند، کتابهای دینی را بخوند و بخوانند و تربیت لازم را فرگیرند. همچنین فقر باعث می‌شود تا مردم به حاکمیت بی‌اعتماد و اعتقاد شوند. پس جامعه اسلامی (اگر به راستی اسلامی باشد) جامعه منهای فقر وجود دارد (۱۸).

روش‌های تربیتی: پرداخت حقوق اجتماعی افراد، اندرز دادن افراد جامعه، تعلیم، تربیت.

۷- مسئولیت در برابر تعهدها و پیمان‌ها
 مبنا: انسان در برابر عهد و پیمان‌های خود مسئول است. مسئولیت انسان در برابر عهد و پیمان اجرای احکام دین، اجرای عدالت و احسان به دیگران است.

هدف: انسان باید به عهد و پیمان خود عمل نماید.
 اصل: انسان باید با اجرای احکام دین، اجرای عدالت و احسان به دیگران به عهد و پیمان خود عمل نماید.
 عهدشکنی و بدقولی خلاف عدل و احسان می‌باشد. اگر با کسی عهدی بسته شد تا زمانی که ملاک اصلی آن عهد و پیمان تغییر نکرده باشد باید به آن پایبند بود. زیرا عهد و پیمان مسئولیت را بوجود می‌آورد.

"وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا (الاسراء/۳۴) ... و به عهد و پیمان وفا کنید، زیرا [روز قیامت] درباره پیمان بازخواست خواهد شد." "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ ... (المائدة/۱) ای اهل ایمان! به همه قراردادهای [فردی، خانوادگی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، نذر، عهد و سوگند] وفا کنید... "همچنین "بَلَى مَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ وَاتَّقَى فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ (آل عمران/۷۶) آری، هر که به پیمان خود [در تعهد به اجرای احکام دین] وفا کرد، و [در همه امور زندگی] تقوا پیشه ساخت، [بداند که] یقیناً خدا تقوا پیشگان را دوست دارد."

پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: "ای ابن مسعود با مردم به هر چه پیمان هستی (و وعده دادی) وفا کن، زیرا خدای بزرگ می‌فرماید: "خداوند به عدالت و احسان فرمان می‌دهد."

روش‌های تربیتی: اجرای احکام دین، اجرای عدالت، احسان
 ۸- مسئولیت انسان در برخورد با دوست و دشمن
 مبنا: انسان در برخورد با دوست و دشمن دارای مسئولیت اجتماعی است.

جامعه کوشا باشند. و باید افراد جامعه را از ارتکاب به گناه آشکار بر حذر دارد.

اصل: انسان باید با امر به معروف و نهی از منکر با مفاسد اجتماعی مبارزه نماید و در جهت اصلاح جامعه کوشا باشد.

انسان‌های صاحب عقیده و مومن، با دشواری‌ها و خطرات بسیاری روبرو هستند، همواره پیشامدهای فراوانی آنان را تهدید می‌کند. بر همین اساس باید در برابر مفاسد اجتماعی از خود مقاومت نشان دهند. آیات و روایاتی که بیان‌کننده این مطلب می‌باشند شامل؛ "وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ... (التوبه/۷۱) مردان و زنان با ایمان دوست و یار یکدیگرند؛ همواره به کارهای نیک و شایسته فرمان می‌دهند و از کارهای زشت و ناپسند بازمی‌دارند، ..."

"مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا... (المائدة/۳۲) به این سبب بر بنی‌اسرائیل لازم و مقرر کردیم که هر کس انسانی را جز برای حق، [قصاص] یا بدون آنکه فساد در زمین کرده باشد، بکشد، چنان است که همه انسان‌ها را کشته، و هر کس انسانی را از مرگ برهاند و زنده بدارد، گویی همه انسان‌ها را زنده داشته است... " "وَلَا تُطِيعُوا أَمْرَ الْمُسْرِفِينَ * الَّذِينَ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ (الشعراء/۱۵۲-۱۵۱) و از فرمان اسراف‌گران اطاعت نکنید، * همانا که در زمین فساد می‌کنند و به اصلاح‌گری نمی‌پردازند."

"وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ (الانفال/۲۵) و از عذابی [که نتیجه گناه، فساد، نزاع، اختلاف و ترک امر به معروف و نهی از منکر است] بپرهیزید، [عذابی] که فقط به ستمکاران از شما نمی‌رسد [بلکه وقتی نازل شود، همه را فرا می‌گیرد، ستمکاران را به خاطر ستم و اهل ایمان را به سبب اختلاف و نزاع و ترک امر به معروف و نهی از منکر] و بدانید که خدا سخت کیفر است."

"فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ أُولُوا بَقِيَّةَ يَهُوْنَ عَنِ الْفَسَادِ فِي الْأَرْضِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ أَنْجَيْنَا مِنْهُمْ وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أُتْرِفُوا فِيهِ وَكَانُوا مُجْرِمِينَ (هود/۱۱۶) پس چرا در میان امت‌هایی که پیش از شما بودند، مصلحانی دلسوز نبودند که [مردم را] از فساد در زمین بازدارند؛ مگر اندکی که [به سبب بازداشتن مردم از فساد] نجاتشان دادیم. و آنان که ستم کردند، دنباله‌رو [و دل بسته] چیزی از نعمت و ثروت شدند [که در آن به سرکشی و طغیان افتادند] و آنان گنهکار بودند."

"ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرَجُونَ مِنْكُمْ مِنْ ديارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِم بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ... (البقره/۸۵) باز این شما هستید که یکدیگر را می‌کشید، و گروهی از خودتان را از خانه‌هایشان آواره می‌کنید، و از روی گناه و تجاوز یکدیگر را بر ضد آنان [که آواره کرده‌اید] یاری و کمک می‌دهید..."

پیامبر(ص) در همین زمینه می‌فرماید: "هرگاه شخص در پنهانی گناهی بکند، آن مصیبت تنها به گناهکار زبان رسانده است. و هرگاه آشکارا به آن دست یازد، و کسی جلو او را نگیرد به همگان زبان می‌رساند." امام باقر(ع) نیز می‌فرماید: "خداوند به شعیب

هدف: انسان باید جهت تامین آرامش و امنیت و تامین آسایش افراد جامعه با دشمن صلح نماید. انسان باید در هنگام صلح با دشمن دوراندیشی و عدم خوشبینی به دشمن داشته باشد.

اصل: انسان در برابر دوست و دشمن مسئول است و باید در برابر دشمن دوراندیشی داشته باشد.

پیامبر(ص) - به نقل امام علی(ع) می‌فرماید: "هنگامی که سربازان راه خدا عازم جنگ در راه خدا (و به هدف حفظ احکام خدا و ارزش‌های الهی - انسانی) می‌شوند، خداوند سند آزادی آنان را از آتش جهنم می‌نویسد." پیامبر اکرم(ص) در مورد شناخت دشمن می‌فرماید: "بدانید که فرزانه‌ترین مردمان بنده‌ای است که پروردگار خود را بشناسد و فرمان او برد و دشمن خود را بشناسد و نافرمانی او کند." امام عسکری می‌فرماید: "کم‌حیله‌ترین دشمنان آن است که دشمنی خود را آشکار کند."

امام علی(ع) در مورد روش برخورد با دشمن می‌فرماید: "هرگز پیشنهاد صلح از طرف دشمن را که خشنودی خدا در آن است رد مکن، که آسایش رزمندگان و آرامش فکری تو و امنیت کشور در صلح تامین می‌گردد. لکن زنه‌زار زنه‌زار، از دشمن خود پس از آشتی کردن، زیرا گاهی دشمن نزدیک می‌شود تا غافلگیر کند. پس دور اندیش باش و خوشبینی خود را متهم کن." (۱۹).

روش‌های تربیتی: تامین امنیت، تامین آرامش فکری، تامین آسایش خیرخواهی، اصلاح مسلمانان

۹- مسئولیت در برابر نیازهای مردمی

مبنا: انسان در برابر نیازهای مردم در جامعه مسئول است.

هدف: انسان باید افراد جامعه را به خیر و نیکی دعوت نماید.

اصل: انسان باید جهت رسیدن افراد جامعه به فلاح و رستگاری بکوشد و آنان را به خیر و نیکی دعوت نماید.

در این مورد از مسئولیت‌ها آیات متعددی در قرآن آمده است از جمله؛ "وَلِكُلِّ وُجْهَةٍ هُوَ مَوْلَاهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمْ اللَّهُ جَمِيعًا إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (البقره/۱۴۸) برای هر گروهی قبیله‌ای است که خدا گرداننده روی آن گروه به آن قبیله است؛ پس [درباره قبیله، نزاع و کشمکش نکنید و به جای بحث و گفتگو] به جانب نیکی‌ها و کارهای خیر پیشی جوید. خدا همه شما را هر جا که باشید [به صحرای محشر] می‌آورد؛ مسلماً خدا بر هر کاری تواناست." "مَتَاعٌ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَتَيْمٌ (القلم/۱۲) به شدت بازدارنده [مردم] از کار خیر و متجاوز و گنهگار است." و همچنین در آیه "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (الحج/۷۷) ای اهل ایمان! رکوع به جا آورید و سجده نمایید و پروردگارتان را عبادت کنید و کار نیک انجام دهید تا رستگار شوید."

روش‌های تربیتی: عبادت خدا، دعوت به نیکی، سبقت گرفتن در کار خیر

۱۰- مسئولیت در برابر مفاسد اجتماعی

مبنا: انسان در برابر مفاسد اجتماعی مسئول است.

هدف: افراد اجتماع باید یکدیگر را در جهت انجام اعمال نیک و دوری از کارهای زشت و ناپسند یاری نمایند و در جهت اصلاح

پیامبر وحی کرد که " هزار تن از قوم تو را عذاب خواهیم کرد. چهل هزار از بدان و شصت هزار از نیکان" شعیب گفت: پروردگارا تبهکاران درست، نیکوکاران چرا؟ خدای بزرگ به او وحی کرد: " چون با گناهکاران سازش کردند و برای خشم من از کار بد آنان خشم نگرفتند" (۲۰).

روش‌های تربیتی: اصلاح جامعه، قصاص به حق، دعوت به خیر و نیکی، باز داشتن از اعمال زشت و ناپسند، امر به معروف، نهی از منکر.

۱۱- مسئولیت در برابر افراد تحت ستم و ایستادن در برابر ظلم
مبنا: انسان در برابر افراد تحت ستم مسئول است.

هدف: انسان باید با مال اندوزی با توسل به ظلم مقابله نماید و در برابر ظلم بایستد.

اصل: انسان وظیفه دارد در نفی ظلم بکوشد و از افراد تحت ستم در مقابل ظلم دفاع نماید.

در این زمینه در قرآن آمده است که: " الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا (النساء/ ۷۶) آنان که ایمان آورده اند، در راه خدا می‌جنگند؛ و کسانی که کافر شده اند، در راه طاغوت می‌جنگند. پس شما با یاران شیطان بجنگید، که یقیناً نیرنگ و توطئه شیطان [در برابر اراده خدا و پایداری شما] سست و بی‌پایه است."

امام علی(ع) نیز می‌فرماید: " خداوند از عالمان پیمان گرفته است، که در برابر پرخوری ستمگر و گرسنگی ستمکش(تفاوت‌های معیشتی) خاموش و آرام ننمایند." و همچنین در جای دیگری امام علی در همین زمینه می‌فرماید: " دست آدم ستمگر و فریبکار را محکم ببندید."

روش‌های تربیتی: جنگیدن در راه خدا، مبارزه با فقر.

۱۲- مسئولیت در برابر یتیمان

مبنا: انسان در برابر یتیمان است.

هدف: انسان باید از اموال یتیمان حراست نماید و با آنان با نیکی و مهربانی رفتار نماید.

اصل: انسان باید در برابر یتیمان با یتیم‌نوازی و نیکی و مهربانی رفتار نماید.

" فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ (الضحی/ ۹) و اما [به شکرانه این همه نعمت] یتیم را خوار و رانده مکن"

" وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَ أَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا (الاسراء/ ۳۴) و به مال یتیم تا زمانی که به سن بلوغ و رشدش برسد، جز به بهترین شیوه نزدیک نشوید؛ و به عهد و پیمان وفا کنید، زیرا [روز قیامت] درباره پیمان بازخواست خواهد شد."

" كَلَّا بَلْ لَا تَكْرُمُونَ الْيَتِيمَ (الفجر/ ۱۷) این چنین نیست که می‌پندارید، بلکه [زبونی، خواری و دور شدن شما از رحمت خدا برای این است که] یتیم را گرامی نمی‌دارید"

روش‌های تربیتی: نیکی با یتیمان، مهربانی با یتیمان.

۱۳- مسئولیت در برابر همسایگان و خویشاوندی (صله رحم)
مبنا: انسان در برابر همسایگان و خویشاوندان خود مسئول است. دوری از تکبر و خودپسندی و دوری از آزار همسایه مسئولیت انسان در برابر همسایه است.

هدف: انسان باید با همسایه با نیکی رفتار نماید و در انتخاب همسایه باید توجه نماید که او صلاحیت اخلاقی داشته باشد و با ایمان و نجابت و دین‌دار باشد.

اصل: انسان باید به همسایگان و خویشاوندان خود نیکی نماید و از خود پسنندی و تکبر در برابر آنان خودداری نماید و مراقب باشد سبب آزار همسایه نگردد.

انسان برای این که بتواند در جاهایی که می‌خواهد زندگی کند و فرزندان خود را تربیت کند و به ثمر برساند باید اطلاعات درستی داشته باشد. حتماً باید همسایگان خوبی هم داشته باشد. و از دین، ایمان، نجابت و صلاحیت‌های اخلاقی آنان مطمئن باشد. انتخاب همسایه خوب یکی از مسئولیت‌های مهم بشری می‌باشد.

" وَ اعْبُدُوا اللَّهَ وَ لَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَ بِذِي الْقُرْبَىٰ وَ الْيَتَامَىٰ وَ الْمَسَاكِينِ وَ الْأَجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَ الْأَجَارِ الْجُنْبِ وَ الصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَ الْإِنِّ السَّبِيلِ وَ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنْ اللَّهُ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَلًا فَخُورًا (النساء/ ۳۶) و خدا را بپرستید، و چیزی را شریک او قرار ندهید، و به پدر و مادر و خویشاوندان و یتیمان و مستمندان و همسایه نزدیک و همسایه دور و همنشینان و همراهان و در راه ماندگان و بردگان نیکی کنید؛ یقیناً خدا کسی را که متکبر و خودستاست، دوست ندارد."

امام سجاد(ع) می‌فرماید: " خداوند به ما توفیق ده تا با بخشش و پیشکش، به همسایگان خود رسیدگی کنیم." " — امام حسین(ع) از پیامبر اکرم در مورد خوش رفتاری با همسایگان نقل نمودند که: از جدم پیامبر(ص) شنیدم که به من می‌گفت: با هرکس با تو همسایه شد به نیکی رفتار کن، تا مومن باشی." پیامبر اکرم(ص) می‌فرماید: " همواره جبرئیل نسبت به همسایه به من سفارش می‌کرد تا جایی که من گمان کردم خواهد گفت، همسایه از انسان ارث می‌برد."

و همچنین " احترام همسایه بر انسان مانند احترام مادر لازم است." پیامبر اکرم(ص) در مورد خودداری از آزار همسایه می‌فرماید: " هرکس به خدا و روز جزا ایمان دارد، به همسایه خود آزار نرساند."

امام علی(ع) می‌فرماید: " (حد همسایگی) چهل خانه است از چهار طرف خانه." پیامبر(ص) می‌فرماید: " مسلمان نیست کسی که شب سیر بخوابد در حالی که همسایه مسلمان او گرسنه باشد."

همسایگان به عنوان یکی از گروه‌های اجتماعی جامعه از حق و حقوق بیشتری برخوردار است. چون همسایگی همه بخش‌های جامعه و افراد آن را در برمی‌گیرد، بنابراین روابط اجتماعی در روابط همسایگی نمودار می‌شود. رعایت نکردن حال همسایگان در مراسم، مناسبت‌ها و مسائل دینی و مذهبی بر خلاف تعالیم دین مبین اسلام می‌باشد؛ و به طور یقین به ارزش‌های الهی لطمه وارد می‌کند. مسئولیت انسان به جامعه از منظر اسلام دایره گسترده‌ای از رفتار اجتماعی را شامل می‌شود. مشارکت در امور اجتماعی و احساس وظیفه نمودن انسان و بی‌تفاوت نبودن نسبت به مسائل اجتماعی

خودداری از انفاق شده] عفو کنند و درگذرند؛ آیا دوست نمی‌دارید خدا شما را بیمارزد؟ [اگر دوست دارید، پس شما هم دیگران را مورد عفو و گذشت قرار دهید]...

۷- روش رفتار پسندیده با همسر: انسان در برابر همسر خود مسئول است و باید با او رفتار پسندیده داشته باشد که خداوند می‌فرماید: "وَوَاعِزُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ... (النساء/۱۹) ... و با آنان (زنان) به صورتی شایسته و پسندیده رفتار کنید..."

۸- روش دوری از ستم به همسر: از دیگر مسئولیت‌های انسان در برابر همسر دوری از ستم نمودن به او است: " ... فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرَحوهنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُنْكِسُوهُنَّ ضَرَاراً لِيَتَّعِدُوا وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ... (البقره/۲۳۱) آنان (زنان) را [با رجوع کردن] به طور شایسته و متعارف، نگه دارید یا [با ترک رجوع] به نیکی و خوشی رها کنید. و آنان را برای آزار رساندن و زیان زدن نگه ندارید تا بر آنان تعدی و ستم کنید. و هر که چنین کند قطعاً به خود ستم کرده است..."

۹- روش‌های پرداخت حقوق اجتماعی افراد، اندرز دادن افراد جامعه، تعلیم و تربیت: کاربرد این روش‌ها منجر به تعالی و پیشرفت افراد جامعه می‌گردد و از مسئولیت‌های حکومت است.

۱۰- اجرای احکام دین، اجرای عدالت و احسان: از مسئولیت‌های انسان وفای به عهد است و از روش‌های وفای به عهد اجرای احکام دین و اجرای عدالت و احسان است. خداوند می‌فرماید: "وَلَقَدْ كَانُوا عَاهِدُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ لَا يُؤْتُونَ الْأَذْبَارَ وَكَانَ عَهْدُ اللَّهِ مَسْئُولاً (الاحزاب/۱۵) و همانا آنان از پیش با خدا پیمان بسته بودند که [به دشمن] پشت نکنند؛ و پیمان خدا همواره بازخواست شدنی است."

۱۱- روش‌های تامین امنیت، تامین آرامش فکری، تامین آسایش، خیرخواهی و اصلاح مسلمانان: این روش‌ها از مسئولیت‌های انسان در برخورد با دوست و دشمن ناشی می‌گردد.

۱۲- روش‌های عبادت خدا، دعوت به نیکی و سبقت گرفتن در کار خیر: دعوت دیگران به خیر و نیکی و سبقت گرفتن در کار خیر عامل رسیدن به فلاح و رستگاری است. خداوند در قرآن می‌فرماید: " ... فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ... (المائده/۴۸) پس در کارهای نیک بر یکدیگر سبقت بگیرید." و نیز می‌فرماید: "وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَ لَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَ الْعُدْوَانِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ (النساء/۲) یکدیگر را در کار نیک و در تقوا یاری کنید، و در گناه و دشمنی به یکدیگر کمک نکنید و از خدا پروا کنید، که خدا شدید العقاب است."

۱۳- روش‌های اصلاح جامعه، قصاص به حق، دعوت به خیر و نیکی و باز داشتن از اعمال زشت و ناپسند: این روش‌ها جهت مبارزه با مفاسد اجتماعی کاربرد دارد. خداوند در قرآن می‌فرماید: "ثُمَّ لِيَسْئَلَنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ (التكاثر/۸) آن گاه شما در آن روز از نعمت‌ها بازپرسی خواهید شد." و نیز می‌فرماید: "وَأَلْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقِّ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (الاعراف/۸) میزان [سنجش اعمال] در آن روز حق است؛ پس کسانی که اعمال وزن شده آنان سنگین و با ارزش باشد، رستگارند."

۱۴- روش‌های امر به معروف و نهی از منکر: کاربرد این روش‌ها منجر به جلوگیری از ارتکاب به گناه آشکار در جامعه می‌گردد و

آفندر مهم و حائز اهمیت است که شامل این طیف عظیم از مسئولیت‌های اجتماعی می‌باشد؛ از جمله: مسئولیت درباره نیازهای مردم، مسئولیت درباره مفاسد اجتماعی، مسئولیت درباره همسایگان، مسئولیت درباره هم‌نشین و شریک، مسئولیت بزرگترها نسبت به کوچکترها و بالعکس و ...

روش‌های تربیتی: نیکی با همسایه، دوری از تکبر، دوری از خودپسندی، دوری از آزار همسایه (۲۱).

بحث و نتیجه گیری

اساس نتایج به دست آمده روش‌های مسئولیت‌پذیری در بعد اجتماعی به شرح زیر می‌توان بیان نمود:

۱- روش‌های دعوت خانواده به نیکی، دعوت خانواده به نماز و دعوت خانواده به صبر: انسان در برابر خانواده خود مسئول است و باید آنان را به انجام اعمال شایسته و نیک دعوت نماید.

۲- روش‌های نیکی با پدر و مادر، سپاسگزاری نسبت به والدین، نرم‌خویی نسبت به والدین و رفتار شایسته با والدین: خداوند در قرآن سفارشات بسیاری به نیکی با پدر و مادر نموده است: "وَ إِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَاناً... (البقره/۸۳) و [یاد کنید] زمانی که از بنی اسرائیل پیمان گرفتیم که جز خدا را نپرستید، و به پدر و مادر نیکی کنید، .."

۳- روش نیکی با خواهر و برادر و روش یاری به خواهر و برادر در فراگیری تعلیم دینی: از دیگر افرادی که انسان در برابر آنان مسئول است خواهر و برادر است که باید با آنان نیکی نماید و آنان را به فراگیری علوم دینی تشویق نماید.

۴- آموختن تعلیم دینی به فرزندان: انسان در برابر فرزند خود مسئول است و باید او را به درستی تربیت نماید: امام علی(ع) در حکمت ۳۹۹ فرمودند: "همانا فرزند را به پدر و پدر را بر فرزند حقی است: حق پدر بر فرزند این است که فرزند را در همه چیز جز نافرمانی خدا، از پدر اطاعت کند. حق فرزند بر پدر آن که نام نیکو بر فرزند نهد، خوب تربیتش کند و او را قرآن بیاموزد."

۵- روش‌های حفظ حجاب و فرو بستن چشم از حرام: کاربست این روش‌ها به تحکیم خانواده کمک شایانی می‌نماید. خداوند در قرآن می‌فرماید: "وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ بَعْضُنَّ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَ يَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَ لَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَ لِيُضْرَبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ وَ لَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ... (النور/۳۱) و به زنان باایمان بگو: چشمان خود را از آنچه حرام است فرو بندند، و شرمگاه خود را حفظ کنند، و زینت خود را [مانند لباس‌های زیبا، گوشواره و گردن بند] مگر مقداری که [طبیعتاً مانند انگشتر و حنا و سرمه، بردست و صورت] پیداست [در برابر کسی] آشکار نکنند، و [برای پوشاندن گردن و سینه] مقنعه‌های خود را به روی گریبان هایشان ببندازند، و زینت خود را آشکار نکنند مگر برای شوهرانشان، ..."

۶- روش عفو و گذشت از خطای همسر: عفو و گذشت از خطای دیگران به برقراری ارتباط دوستانه و استحکام آن کمک می‌نماید و بعلاوه خداوند نیز از خطای شخص بخشنده درمی‌گذرد: " ... وَ لِيَعْفُوا وَ لِيَصْفَحُوا أَلَا تَحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ... (النور/۲۲) ... و باید [بدی آنان را که برای شما مؤمنان توانگر سبب

مسئولیت‌پذیری عبارت است از تزکیه، تبشیر، تندی، پرسشگری می‌داند که با روش‌های مسئولیت‌پذیری حاصل از پژوهش حاضر همخوانی دارد. حاجی‌زاده و آورجه (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان «مسئولیت‌پذیری اجتماعی در قرآن کریم با تاکید بر دیدگاه علامه طباطبایی در المیزان» حوزه مسئولیت انسان را شامل مسئولیت فردی، خانوادگی، اجتماعی و مسئولیت در برابر عهد و پیمان الهی می‌داند که نتایج وی با نتایج حاصل از پژوهش حاضر همخوانی دارد. سبحانی‌نژاد و نجفی (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان «تحلیل ابعاد شناسانه مسئولیت‌پذیری در سبک زندگی اسلامی» ابعاد مسئولیت‌پذیری را اعتقادی، فردی، اجتماعی و زیست محیطی می‌داند که شامل مسئولیت انسان در برابر خالق، مسئولیت انسان در برابر خود، مسئولیت انسان در برابر دیگران و مسئولیت انسان در برابر محیط طبیعی می‌باشد که نتایج حاصل از پژوهش آنان با نتایج پژوهش حاضر همخوانی دارد. رستمیان (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان «مسئولیت‌پذیری و وظیفه‌شناسی از دیدگاه قرآن و روایات اهل‌بیت (ع)» ریشه مسئولیت‌پذیری انسان را در امانت الهی دانسته و معتقد است مسئولیت‌پذیری انسان با دو اصل تقوا و ایمان ارتباط دارد زیرا ایمان زمینه تفکر، تفقه و بصیرت را فراهم می‌نماید و تقوا زمینه انجام وظایف به نحو خوب را فراهم می‌نماید زیرا تقوا عامل شناخت وظایف بوده و در عمل به وظایف نیز موثر است. که نتایج وی با نتایج حاصل از پژوهش حاضر همخوانی دارد. بر اساس نتایج حاصل از پژوهش حاضر مدل مفهومی بعد اجتماعی مسئولیت‌پذیری را می‌توان به شکل زیر بیان نمود.

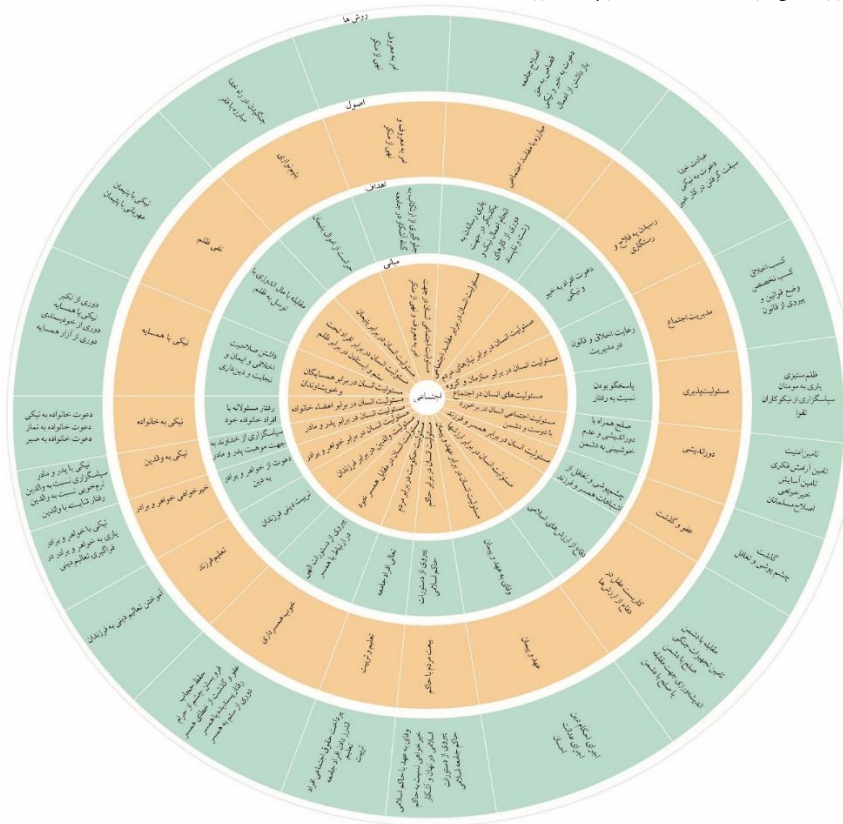
اثر اجتماعی دارد: "وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ... (التوبه/۷۱) مردان و زنان با ایمان دوست و یار یکدیگرند؛ همواره به کارهای نیک و شایسته فرمان می‌دهند و از کارهای زشت و ناپسند بازمی‌دارند، ..."

۱۵- روش جنگیدن در راه خدا: انسان باید با ظلم مبارزه نماید و در راه خدا با ظالم بجنگد: "وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَعَلِمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (البقره/۲۴۴) و در راه خدا (با دشمنان) بجنگید، و بدانید که خداوند شنوا و داناست."

۱۶- روش مبارزه با فقر: در جامعه اسلامی باید با فقر مبارزه نمود لذا اسلام برای مبارزه با فقر دستور به انفاق و پرداخت زکات می‌نماید: "الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ (البقره/۳) آنها که به غیب ایمان دارند (به امور پنهان از حواس مانند خدا، وحی، فرشتگان و معاد) و نماز را برپا می‌کنند (خضوع در برابر حق دارند) و از آنچه به آنها روزی داده ایم انفاق می‌نمایند."

۱۷- روش‌های نیکی با یتیمان و مهربانی با یتیمان: انسان در برابر یتیمان مسئول است لذا خداوند در قرآن تذکر داده که انسان با یتیمان مهربانی و نیکی نماید: "كَلَّا لَبَلَّ لَا تَكْرُمُونَ الْيَتِيمَ (الفجر/۱۷) این چنین نیست که می‌پندارید، بلکه [زبونی، خواری و دور شدن شما از رحمت خدا برای این است که] یتیم را گرامی نمی‌دارید"

اخلاقی (۱۳۹۴) در پژوهشی بیان می‌دارد که مهم‌ترین مسئولیت انسان مسئولیت در برابر خود است و در مرتبه بعد بواسطه اینکه انسان از هویت جمعی برخوردار است، مسئولیت انسان در برابر دیگران قرار دارد و نتیجه می‌گیرد روش‌های تعلیم و تربیت در

شکل ۱ الگوی مفهومی مسئولیت‌پذیری در بعد اجتماعی

10. Yazdan Panah L, Hekmat F. 2014. Investigating the factors affecting youth social responsibility. Tehran: Iranian Journal of Social Studies. The eighth period. Number 2.
11. Haji Moradi, Mahin. 2014. Social responsibility in the Holy Quran with emphasis on the views of Allameh Tabatabai in Al-Mizan. Journal of Interpretive Research. No. 1. Spring and summer. Azerbaijan.
12. Hakimi M, Hakimi M, Hakimi A. 2016. Collection of works of life, vol.3. Translated by Ahmad Aram. Qom: Dalil Ma Publications.
13. Hakimi M, Hakimi M, Hakimi A. 2016. Collection of works of life, vol. 8. Translated by Ahmad Aram. Qom: Dalil Ma Publications.
14. Rostamian, Mohammad Ali. 2014. Responsibility and conscientiousness from the perspective of the Qur'an and the narrations of the Ahl al-Bayt (AS). Research Institute of Wisdom of Ahl al-Bayt (AS). Department of Islamic Education, University of Isfahan. Number 2.
15. Yousefi, Omid. 2014. Fostering social responsibility of children and adolescents. Conference on Moral and Behavioral Health of Children and Adolescents in Family, School and Community. Iranian Measures Force Institute. Tehran.
16. Majlisi M. 2010. Baharalanvar, vol. 2, Tehran: Islamic Library.
1. 18- Hakimi M, Hakimi M, Hakimi A. 2016. Collection of works of life, vol. 2. Translated by Ahmad Aram. Qom: Dalil Ma Publications.
2. 19. Bagheri, Khosrow. 2015. Approaches and research methods in the philosophy of education. Research Institute for Cultural and Social Studies. Tehran.
3. 20. Hakimi M, Hakimi M, Hakimi A. 2016. Collection of works of life, vol. 9.

References

1. Hakimi M, Hakimi M, Hakimi A. 2016. Collection of works of life, 12 volumes. Translated by Ahmad Aram. Qom: Dalil Ma Publications.
2. Syed Razi, Sharif. 2003. Nahj al-Balaghah Amir al-Mu'minin (AS). Translated by Mohammad Dashti. Al-Hadi Publications. Qom.
3. Hakimi M, Hakimi M, Hakimi A. 2016. Collection of works of life, vol. 1. Translated by Ahmad Aram. Qom: Dalil Ma Publications.
4. Hekmat, Fatima. 2014. Investigating the factors affecting youth social responsibility. Iranian Journal of Social Studies. The eighth period. Number 2.
5. Dadashi Kalaei, Fatemeh. 2016. Explaining the principles and methods of responsibility from the perspective of Islam and its educational implications. Master Thesis. Mazandaran University.
6. Azarmehr, Fatemeh. 2012. The position of conscientiousness and responsibility in the Qur'an and Sunnah. Master Thesis. Khorasan seminary. Mashhad.
6. Motahari M. 2005. An Introduction to the Islamic Worldview. A4 (Man in the Qur'an). Tehran: Sadra Publications.
7. Khorramshahi, b. 1324. The Holy Quran, translation, explanations and glossary by Baha'uddin Khorramshahi, Publisher: Jami and Niloufar.
8. Deidgah, Z, Shariati S, Beheshti S, Imani Naeini M. 2018. Explaining the role of responsibility in the social education of adolescents based on the interpretation of Al-Mizan. Tehran: Journal of Counseling and Psychotherapy Culture.
9. Hosseini Z, Izadi M, Vakili N, Ansarian F. 2018. Investigating the goals of responsibility-based education according to the educational stages considered by Islam. Two chapters of educational teachings in Quran and Hadith, No. 1.

Translated by Ahmad Aram. Qom: Dalil Ma Publications.

4. 21. Yaqubi, Leila. 2012. A study of social responsibility in the teachings of Islam and its educational implications for teachers. Master Thesis. Allameh Tabatabaei University. Tehran